

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Papuga Złotoustego? Teofylakt z Ochrydy jako komentator Ewangelii Marka

Author: Monika Czarnuch

Citation style: Czarnuch Monika. (2014). Papuga Złotoustego? Teofylakt z Ochrydy jako komentator Ewangelii Marka. W: A. Kucz, P. Matusiak (red.), "Szkice o antyku. T. 1, Antyk odczytany na nowo" (S. 31-40). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

Monika Czarnuch
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Teologiczny

Papuga Złotoustego? Teofylakt z Ochrydy jako komentator Ewangelii Marka

Współcześnie wszystkie Ewangelie wzbudzają podobne zainteresowanie egzegetów, nie zawsze jednak tak było. Niewiele komentarzy do Ewangelii Marka, odrębnych od wyjaśnień do Mateusza, powstało przed wiekiem XIX. Choć najwcześniejsze zachowane wyjaśnienia do Drugiej Ewangelii – autorstwa Jana Chryzostoma – zostały napisane po grecku, to jednak nie dość, że odnoszą się one jedynie do kilku fragmentów Marka (Mk 10,17–27; 14,65), to jeszcze znajdują się w komentarzu do Ewangelii Mateusza (PL, 58). Wcześniej powstały komentarze łacińskie: fragmentaryczny *Tractatus in Marci Evangelium* Hieronima (CCL, 78) oraz kompletna *In Marci Evangelium expositio* Bedy Czcigodnego (CC SL, 120)¹. Nie zachował się żaden komentarz patrystyczny do całości Ewangelii Marka. Posiadamy jedynie wyjaśnienia w formie katen, czyli zbiorów wybranych fragmentów tekstów ojców Kościoła, przypisanych kolejnym wersom². Zatem Druga Ewangelia nie cieszyła się zainteresowaniem wśród komentatorów, którzy wyjaśniali w całości i w sposób ciągły pozostałe Ewangelie³. Takich systematycznych komentarzy pozbawione są także niektóre księgi Starego Testamentu, np. Księgi Samuela, Księgi Królewskie czy Księga Aggeusza⁴.

¹ Lista komentarzy do Ewangelii Marka powstałych przed rokiem 1950 w: F. NEIRYNCK: *Commentaries Before 1950. Patristic and Medieval Commentaries (in chronological order)*. W: *The Gospel of Mark. A Cumulative Bibliography. 1950–1990*. Red. F. NEIRYNCK. Leuven 1992, s. 701–717.

² Por. *Wstęp ogólny*. W: *Ojcowie Kościoła komentują Biblię. Ewangelia według św. Marka*. Red. L. MISIARCZYK. Przeł. L. MISIARCZYK. Ząbki 2009, s. X.

³ Por. *Wprowadzenie do Komentarza*. W: *Ojcowie Kościoła komentują Biblię...*, s. XXVIII.

⁴ Por. *Wstęp ogólny*. W: *Ojcowie Kościoła komentują Biblię...*, s. X.

Najstarszym zachowanym komentarzem do całej Ewangelii, napisanym w języku greckim, jest *Wyjaśnienie do Ewangelii Marka* Teofylakta z Ochrydy. Dotychczas jednak tekst ten nie zyskał uwagi badaczy zajmujących się historią oddziaływania Ewangelii, nie jest obecny we współczesnych komentarzach, również w historii teologii jego wkład nie jest zauważany. Nawet najpełniejsza bibliografia do Ewangelii Marka⁵ podaje dwudziestu ósmiu autorów starożytnych i średniowiecznych komentujących perykopy Marka. Wśród nich wymienia jedynie Eutymiusza Zigabenosą, który był współczesnym Teofylakta i również napisał komentarz w języku greckim do czterech Ewangelii. Tekst jego wyjaśnienia do Ewangelii Marka ma połowę objętości komentarza biskupa Ochrydy⁶, natomiast w bardzo krótkiej przedmowie brak podobnego do Teofylaktowego uzasadnienia dla wyjaśniania Ewangelii Marka, odrębnego od interpretacji Ewangelii Mateusza. Zdecydowana większość współczesnych komentatorów nie podaje żadnej wzmianki o pierwszym greckim komentarzu do Drugiej Ewangelii⁷. Jego wkład do historii interpretacji Nowego Testamentu nie jest również zauważany w najnowszych opracowaniach dziejów teologii biblijnej ani średniowiecznej⁸. Sam Teofylakt, bardzo mało znany jako komentator Ewangelii, cieszy się zainteresowaniem historyków Bizancjum ze względu na jego listy⁹.

1. Bizancjum i Bułgaria na przełomie XI i XII w.

Chrześcijaństwo na Bałkanach sięga dużo wcześniej niż – jak się powszechnie sądzi – czasów Cyryla i Metodego w IX wieku. W Sardyce (dzisiejsza Sofia) odbył się w 343 r. synod. Spory między Rzymem a Konstantynopolem o jurysdykcję na tych terenach rozpoczęły się dużo wcześniej, skoro w V w. sobór w Chalcedonie (w 451 r.) rozstrzygał, do kogo należy prawo wyświęcania metropolitów Tracji. Także ruiny kościołów wczesnochrześcijańskich na tere-

⁵ F. NEIRYNCK: *The Gospel of Mark...*, s. 701–703.

⁶ Wyjaśnienie Euthymiusa zajmuje w PG kolumny od 765 do 852 (PG 129), podczas gdy Teofylakta od 487 do 682 (PG 123).

⁷ Wyjątkiem są liczne odwołania do Teofylakta w komentarzu H.B. SWETE: *The Gospel According to St. Mark. The Greek Text with Introduction, Notes and Indices*. London 1898, 1908². Z tego właśnie komentarza przejął – nie zawsze zaznaczając ten fakt pośredniczenia – wszystkie cytaty biskupa Ochrydy V. TAYLOR: *The Gospel According to St. Mark*. London 1952, 1966².

⁸ Biskup Ochrydy nie jest wzmiankowany w trzytomowej *Storia della Teologia*. Red. G. OCCHIPINTI. Bologna 1996.

⁹ Pełne opracowanie listów Teofylakta: M. MULLETT: *Theophylact of Ochrid. Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*. Aldershot 1997.

nach północno-wschodniej Bułgarii oraz Tracji świadczą, iż tamte ziemie były ważnym ośrodkiem chrześcijaństwa co najmniej od IV w.¹⁰. Dopiero najazdy słowiańskie i protobułgarskie spowodowały jego zanik na tamtych obszarach, trwający aż do czasów misji Cyryla i Metodego oraz ich uczniów.

Tereny te były wówczas poddawane różnorodnym oddziaływaniom. Od czasów kolonizacji (VIII/IX w.) była ona pod wpływami Grecji, Rzymu, a następnie Bizancjum. Te oddziaływania pozostawiły ślady także w bułgarskiej literaturze. Jej początki są datowane bardzo ściśle – na 885 r., kiedy Cyryl i Metody przybyli na tamte tereny. Najpierw tłumaczono homilie Atanazego z Aleksandrii, Grzegorza z Nazjanzu, Bazylego Wielkiego, Jana Chryzostoma, Jana Damascyńskiego, dzieła kronikarskie, topograficzne i retoryczne. Niemal równolegle tworzono oryginalne dzieła. Powstawały żywoty i panegiryki o Metodym, Klemensie z Ochrydy (ten tekst przypisywano Teofylaktowi), Konstantynie z Presławia. Bizantyjskie traktaty teologiczne, dostosowane do bułgarskich sporów z bogomiałami, opracował Kosmas Prezbiter. Tworzono także teksty liturgiczne i dzieła poetyckie, jak choćby anonimową pochwałę cesarza Symenona, pisaną dwunastozgłoskowcem. Tłumaczono również teksty apokryficzne¹¹.

Na przełomie XI i XII w. Bizancjum znajdowało się w głębokim kryzysie. Jego potęgę na terenach Azji została zniszczona, zaś autorytet Cesarstwa na Półwyspie Bałkańskim chylił się ku upadkowi. W sprawach wewnętrzpaństwowych nie było lepiej: postępowała nieudolność władzy centralnej, wzrastały problemy gospodarcze, spadała wartość pieniądza, armia i flota niszczały. W takich okolicznościach – pogarszanych jeszcze przez nadciągających zewsząd najeźdźców – do władzy doszedł Aleksy I Komnenos (1081–1118). Z wykorzystaniem talentu dyplomatycznego udało się mu – po niemal czterdziestu latach ciągłych wojen – odwrócić złą passę i nieomal odbudować dawną potęgę Cesarstwa Bizantyjskiego¹².

W czasach Teofylakta tereny Bułgarii znajdowały się pod panowaniem Bizancjum. Greka była językiem oficjalnym, używanym zarówno przez Kościół, jak i w strukturach państwowych. Już wcześniej w Bizancjum wykształcenie oparte było na tekstach greckich. Po przyłączeniu do niego Bułgarii tamtejsza „klasa wyższa” przyjmowała obowiązkowo grecką edukację¹³. Bizantyjskie wpływy były wzmacniane przez narzucenie krajowi administracji państwowej i kościelnej. Jednocześnie rozkwitająca wcześniej bułgarska literatura nie miała już oparcia w zniszczonych strukturach polityczno-społecznych. Zanikł

¹⁰ Por. D.M. LANG: *Bułgarzy. Od czasów pogańskich do podboju przez Turcję Osmańską*. Przeł. H. OLĘDZKA. Warszawa 1983, s. 26.

¹¹ Por. A.P. KAZHDAN: *Bulgaria*. W: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 3. Red. IDEM. New York–Oxford 1991, s. 336.

¹² Por. G. OSTROGORSKI: *Dzieje Bizancjum*. Przeł. H. EVERT-KAPPESOWA. Warszawa 1968, s. 297.

¹³ Por. I. VON BREDOW: *Bulgaria*. W: *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World, Classical Tradition I: A-Del*. Red. M. LANDFESTER. Leiden–Boston 2006, s. 584–585.

korzystny mecenat władców. Jedynie w klasztorach powstawały żywoty świętych, a poza nimi – nie bez inspiracji bogomilów – apokryfy¹⁴.

2. Życie i dzieło Teofylakta

Teofylakt urodził się około 1050 r. po Chrystusie na Eubei – greckiej wyspie na Morzu Egejskim, zmarł na początku XII w.¹⁵. Według badań Paula Gautiera¹⁶ Teofylakt nosił przydomek „Hefajstos”. Wykształcenie otrzymał w Konstantynopolu, w szkole Michała Psellosa¹⁷, uznawanego za najwybitniejszego ówczesnego filozofa neoplatońskiego, pisarza i polityka¹⁸. Był pierwszym nauczycielem retoryki w Akademii Patriarchalnej¹⁹. Został ustanowiony nauczycielem Konstantyna VII, syna Michała VII Dukasa²⁰. W tym czasie (około 1085 r.) powstała *Paideia Basilike*, skierowana do jego ucznia, wychwalająca szlachetne pochodzenie i siłę do walki – niezbędne cechy skutecznego władcy²¹. Teofylakt służył także jako diakon w bazylice Hagia Sophia. Około 1090 r. został mianowany arcybiskupem Ochrydy w Bułgarii, *de facto* metropolitą bizantyńskim, choć Bułgaria pozostawała autokefalią *de iure* pod panowaniem Bizancjum²².

¹⁴ Por. A.P. KAZHDAN: *Bulgaria...*, s. 337.

¹⁵ H.F. Brennecke i A.P. Kazhdan podają około 1126 r. Por. H.C. BRENECKE: *Theophylactus of Ochrid*. W: *Religion Past & Present. Encyclopedia of Theology and Religion*. T. 12. Red. H.D. BETZ, D.S. BROWNING, B. JANOWSKI, E. JÜNGEL. Leiden–Boston 2012, s. 662; A.P. KAZHDAN: *Theophylaktos*. W: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. T. 3. Red. IDEM, New York–Oxford 1991, s. 2068. Z drugiej strony inni ustalają datę śmierci Teofylakta na prawie 20 lat wcześniej, proponując 1108 r. Zob. A.A. VASILIEV: *Histoire de l'Empire Byzantin. Tome II (1081–1453)*. Paris 1932, s. 157.

¹⁶ P. GAUTIER: *L'épiscopat de Théophylacte Héphaïstos archevêque de Bulgarie*. „Revue des études byzantines” 1963, nr 21, s. 159–178.

¹⁷ Por. P. STÉPHANOU: *Teofilatto*. W: *Enciclopedia Cattolica*. T. 11. Red. P. PASCHINI i in. Roma 1953, s. 1951.

¹⁸ Por. O. JUREWICZ: *Historia literatury bizantyńskiej. Zarys*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 202.

¹⁹ Nie była to akademia w zachodnim rozumieniu. Początkowo wszechstronne (obejmujące matematykę, historię, astronomię, fizykę, prawo, filozofię, teologię, poezję aż po epistolografię i rolnictwo) wykłady prowadził samodzielnie Michał Psellos. Jej zadania określił Michał Psellos w przemówieniu wygłoszonym z okazji mianowania go Konsulem Filozofów: miała podporządkować filozofię teologii, zwalczać herezję i wprowadzać program oparty głównie na Arystotelesie. Zob. A. KALDELLIS: *Hellenism in Byzantium. The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*. New York 2008, s. 230, 235.

²⁰ Por. H.C. BRENECKE: *Theophylactus of Ochrid...*, s. 662; G.A. MALONEY: *Theophylactus of Ochryda*. W: *The New Catholic Encyclopedia*. T. 14. Red. W.J. McDONALD i in. San Francisco–Toronto–London–Sydney 1967, s. 73.

²¹ Por. A.P. KAZHDAN: *Theophylaktos...*, s. 2068.

²² Por. H.C. BRENECKE: *Theophylactus of Ochrid...*, s. 662.

Obfita korespondencja Teofylakta ze świeckimi i kościelnymi władzami Konstantynopola jest najlepszym zachowanym źródłem wiedzy o sytuacji Kościoła i jego relacji z greckim światem z tamtego okresu, a także o ówczesnej sytuacji kulturalnej, politycznej i społecznej²³. Mimo iż w listach wyraża tęsknotę za Konstantynopolem i traktuje pobyt w Ochrydzie jako zesłanie²⁴, narzekając na „barbarzyńskie” otoczenie, w rzeczywistości był głęboko zaangażowany w rozwój miejscowej kultury: przypisuje się mu autorstwo *enkomionu* o 15 męczennikach i biografii Klemensa z Ochrydy²⁵, pierwszego słowiańskiego biskupa. Wprawdzie podważał papieskie roszczenia do prymatu nad całym chrześcijańskim światem, a odrzucał *Filioque*²⁶, jednak sprzeciwił się idei schizmy i bronił Zachodu przed oskarżeniami²⁷.

Jego wpływ na chrześcijaństwo był rozległy. Do niedawna homilie Teofylakta były głoszone na terenach Bułgarii, Macedonii, Serbii i Rumunii, a komentarze zdominowały teologiczną egzegezę w Kościołach prawosławnych. Wiele średniowiecznych manuskryptów biblijnych zawiera wstępy jego autorstwa. O istotnej roli tych komentarzy świadczy także wpływ na kopistów tekstów biblijnych²⁸. *Wyjaśnienia* Teofylakta do czterech Ewangelii, Dziejów Apostolskich, listów Nowego Testamentu zostały opublikowane w Bazylei w początkach Reformacji. Biskup Ochrydy był jedynym bizantyjskim komentatorem docenianym przez protestanckich reformatorów, gdyż usiłowali oni – podobnie jak Teofylakt – interpretować Pismo Święte w tradycji gramatyczno-historycznej Jana Chryzostoma i szkoły antiocheńskiej²⁹.

Wśród tekstów napisanych przez Teofylakta lub przypisywanych mu należy wymienić komentarze do czterech Ewangelii³⁰, listów Pawła i katolickich, Dziejów Apostolskich, proroków mniejszych (Ozeasza, Habakuka, Jonasza, Nahuma, Micheasza). Komentarze do tekstów biblijnych powstały prawdopodobnie w Ochrydzie, na prośbę cesarzowej Marii. Teofylaktowi przypisuje

²³ Por. P. STÉPHANOU: *Teofilatto...*, s. 1951.

²⁴ Por. G.A. MALONEY: *Theophylactus of Ochryda...*, s. 73.

²⁵ Por. A.P. KAZHDAN: *Theophylaktos...*, s. 2068.

²⁶ Odrzucanie *Filioque* uzasadniał postanowieniami soboru nicejskiego, aby nie dodawać niczego do *Credo*. Jednocześnie podkreślał, że błędy łacinników nie są aż tak liczne, by doprowadzić do schizmy, oraz apelował, aby wznieść się ponad ducha nietolerancji i własne ambicje teologiczne. Por. A.A. VASILIEV: *Histoire de l'Empire Byzantin...*, s. 129.

²⁷ Por. A.P. KAZHDAN: *Theophylaktos...*, s. 2068.

²⁸ E.W. Saunders, analizując bizantyjski manuskrypt z XIII w., zawierający teksty czterech Ewangelii, wskazał, że zmiany dokonane przez kopistów w tekście biblijnym mają źródło w *Wyjaśnieniach* Teofylakta. Por. E.W. SAUNDERS: *Studies in Doctrinal Influences on the Byzantine Text of the Gospels*. „Journal of Biblical Literature” 1952, nr 71, s. 85–92.

²⁹ H. OLIPHANT OLD: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church*. Vol. 3: *The Medieval Church*. Michigan 1999, s. 52.

³⁰ Por. H.C. BRENNCKE: *Theophylactus of Ochrid...*, s. 662; A.P. KAZHDAN: *Theophylaktos...*, s. 2068.

się także *Homilię na adorację czcigodnego krzyża*, *Homilię na ofiarowanie Dziewicy*, *Historię piętnastu męczenników*, traktaty *O błędach Łacinników*, *O Trójcy*³¹. Ponadto przetrwały teksty jego homilii³², *Zwierciadło (Paideia Basilike)*, *Słowo do Cesarza Aleksiosa Komnena* oraz *Żywot świętego Klemensa z Ochrydy* – prawdopodobnie dzieło pochodzące z X w., jedynie przypisane Teofylaktowi. Wśród komentarzy biblijnych do tekstów Nowego Testamentu należy zwrócić uwagę, iż tylko *Wyjaśnienia* do czterech Ewangelii i listów Pawła są autorstwa biskupa Ochrydy³³.

Zachowało się wiele manuskryptów tekstów Teofylakta³⁴. Warto zwrócić uwagę, iż w kodeksach z *Wyjaśnieniami* do czterech Ewangelii nie ma stałej kolejności występowania komentarzy, co może świadczyć o ich niezależnym przekazie w manuskrytach³⁵.

3. Oryginalność komentarzy

Uczeni oceniają komentarze biblijne Teofylakta skrajnie odmiennie. Według jednych słusznie zajmują one istotne miejsce wśród pism egzegetycznych³⁶. Inni zaś porównują jego dzieła z pracami Jana z Damaszku, Pseudo-Ekumeniusza i Zigabenusza oraz sugerują, iż powinno się mówić o „szkole Jana Chryzostoma”, twierdząc, iż wymienieni autorzy bezmyślnie powtarzali słowa Złotoustego³⁷.

³¹ Traktaty te oraz komentarz do Psalmów nie mają jeszcze opracowania krytycznego; zob. E.W. SAUNDERS: *Theophylact of Bulgaria as Writer and Biblical Interpreter*. „Biblical Research” 1957, nr 2, przyp. 18; por. H.C. BRENNECKE: *Theophylactus of Ochrid...*, s. 662.

³² Choć 25 z nich, opublikowanych w Trieście w 1903 r., Sofroniusz Eustratiades przypisał Teofylaktowi, w rzeczywistości są autorstwa Jana IX Agapetosza, prawosławnego patriarchy Konstantynopola w latach 1111–1134; por. P. STÉPHANOU: *Teofilatto...*, s. 1951.

³³ Zob. E.W. SAUNDERS: *Theophylact of Bulgaria as Writer...*, s. 35.

³⁴ Skatalogowano 119 kodeksów zawierających komentarze przynajmniej do jednej Ewangelii, natomiast 37 – z komentarzami do listów Pawła. Spośród tych rękopisów 26 datowanych jest na XI i XII w.

³⁵ Por. E.W. SAUNDERS: *Theophylact of Bulgaria as Writer...*, s. 36, za H. VON SODEN: *Die Schriften des Neuen Testaments*. T. 1. Berlin 1902–1910, s. 321–326.

³⁶ E.W. Saunders powołuje się na tekst P. Meiera w *Real-Enzyklopadie für protestantische Theologie und Kirche* (T. 19, Leipzig 1903, s. 672–673), piszącego o precyzji interpretacji oraz trafności i ostrości obserwacji. Por. E.W. SAUNDERS: *Theophylact of Bulgaria as Writer...*, s. 36.

³⁷ K. Staab, cytowany przez E.W. Saundersa, twierdzi, że Teofylakt jedynie bezkrytycznie powtarza myśli Chryzostoma, a niezastuzona rola, jaką w sztuce Złotoustego gra ta papuga (!), powinna być wreszcie zakończona raz na zawsze. Por. E.W. SAUNDERS: *Theophylact of Bulgaria as Writer...*, s. 37 oraz przypis 22.

Teza o zależności Teofylakta od Jana Chryzostoma nie może odnosić się w równym stopniu do *Wyjaśnienia do Ewangelii Marka* i jego komentarzy do innych Ewangelii. Biskup Ochrydy nie mógł opierać się wyłącznie na Złotoustym, gdyż ten nie komentował Ewangelii Marka. Jednak opinia o Teofylakcie – kopiście jest rozpowszechniona³⁸. Nawet jeśli przyznaje się mu miejsce wśród wielkich pisarzy bizantyjskich ze względu na jego szeroką znajomość autorów chrześcijańskich i pogańskich lub z powodu piękna jego języka, zarzuca się mu zarówno brak oryginalności myśli, jak i tworzenie kompilacji³⁹.

3.1. Zależność Teofylakta od Jana Chryzostoma

Rzeczywiście w wielu miejscach *Wyjaśnienie do Ewangelii Marka* zależy od paralelnych komentarzy do Ewangelii Mateusza, w których z kolei dostrzec można wpływy interpretacji Jana Chryzostoma.

Autor Ewangelii Marka poprzedza opis wystąpienia Jana Chrzciciela cytacjami z Księgi Malachiasza (3,1) oraz Izajasza (40,3). Występujący w Ewangelii fragment Malachiasza zapowiada wysłanie anioła jako poprzednika Jahwe. Jego zadaniem jest przygotowanie drogi. Te słowa zostają w narracji ewangelicznej odniesione do Jana Chrzciciela. Teofylakt, komentując określenie Bożego posłańca mianem ἄγγελος, przedstawia dwa znaczenia tego rzeczownika: „Prekursor jest aniołem, z powodu tego, że miał anielskie i prawie niematerialne życie oraz [z powodu tego, że] ogłaszał i objawiał Chrystusa przychodzącego”⁴⁰.

W Ewangelii Marka to zestawienie Jana Chrzciciela z aniołem znajduje się na samym początku księgi, a cytat prorocki jest wypowiedziany przez narratora wprowadzającego do opisu działalności prekursora Jezusa. Natomiast w Ewangelii Mateusza słowa proroka przytacza Jezus, charakteryzując osobę i aktywność swojego poprzednika. Nauczanie Jezusa o Janie Chrzcicielu nie otwiera Ewangelii, ale znajduje się niemal w jej centralnej części (Mt 11,10). Także w *Wyjaśnieniu do Ewangelii Mateusza* Teofylakt zwraca uwagę na podwój-

³⁸ Jednak E.W. Saunders porównuje fragmenty komentarzy Teofylakta do Nowego Testamentu (Łk 10,29nn; J 1,18; Rz 9,4.5; Flp 2,6 i Hbr 2,9; 12,1) z pismami Jana Chryzostoma, Grzegorza z Nazjanzu i katenami. Zauważa pewną niezależność biskupa Ochrydy od tradycji patrystycznej, zwłaszcza w komentarzach do Ewangelii. Ta niezależność wyjaśnia źródła niemałej popularności, jaką cieszyły się jego pisma w następnych wiekach. Zob. IDEM: *Theophylact of Bulgaria as Writer...*, s. 37–44. E.W. Saunders nie analizuje tekstów komentarzy do Ewangelii Marka i Mateusza, które są przedmiotem niniejszego studium.

³⁹ Por. G. PODSKALSKY: *Theophylacte d'Achrida*. W: *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*. T. 15. Red. A. DERVILLE, P. LAMARCHE, A. SOLIGNAC. Paris 1991, s. 545.

⁴⁰ [Ἄπο δὲ τοῦ θεοῦ καὶ Πατρός πρὸς τὸν Υἱόν ἐστὶν ὁ λόγος, λέγοντος] ἄγγελον εἶναι τὸν Πρόδρομον, δια τὸ ἀγγελικὴν καὶ σχεδὸν αἴθλον ἔχειν ζωὴν, καὶ τὸ ἀγγέλλειν καὶ μηνύειν τὸν Χριστὸν ἐρχόμενον (tłumaczenie własne z PG 123, kol. 493D).

ne znaczenie terminu ἄγγελος: „[Jan] został nazwany aniołem, tak z powodu anielskiego życia i prawie niematerialnego, jak dlatego, że zapowiedział i ogłosił Chrystusa”⁴¹.

Pomimo odmiennego kontekstu i różnych podmiotów cytujących starotestamentową zapowiedź Teofylakt objaśnił jej sens niemal takimi samymi słowami. Jednakże w komentarzu Jana Chryzostoma do tego fragmentu Ewangelii Mateusza brak takich rozważań o dwóch znaczeniach greckiego rzeczownika. Złotousty natomiast koncentruje się na sensie wyrażenia „blisko Ciebie”:

[...] gdy już stwierdził, że jest on kimś więcej, niż prorokiem, przedstawia, w czym jest większy. A zatem, w czym jest większy? W tym, że jest bliski Tego, który przyszedł. Oto Ja posyłam, powiada, Mego wysłańca przed Tobą, to znaczy: «blisko Ciebie». Podobnie jak u królów znakomitsi są kroczący w pobliżu ich powozu, tak samo okazuje się takim Jan, który działa blisko Jego wystąpienia⁴².

Kiedy Teofylakt, komentując Marka, przedstawia bliskość Jana Chrzciciela do Jezusa, korzysta z porównania Złotoustego: „Natomiast «przed obliczem twoim» oznacza, że: blisko ciebie będzie anioł twój. Stąd bliskość Prekursora wskazuje na Chrystusa. Ponieważ również najbliżsi krewni idą tuż przed królami”. Chociaż Teofylakt posługuje się słowami odmiennymi od użytych przez Jana Chryzostoma, to jednak sens wyjaśnień pozostaje dokładnie ten sam. W paralelnym do Markowego fragmencie Ewangelii Mateusza (11,10) także pojawia się wyrażenie przyimkowe „przed Tobą”. Jednak Teofylakt, komentując ten fragment Mateusza, nie korzysta z porównania obecnego w komentarzu Złotoustego.

3.2. Niezależność Teofylakta od Jana Chryzostoma

Teofylakt w *Wyjaśnieniu do Ewangelii Marka* uwydatnia rolę Jana Chrzciciela, kiedy przedstawia znaczenie pierwszych słów Ewangelii: „[Marek] mówi, że Jan, ostatni z proroków, jest początkiem Ewangelii Syna Boga. Albowiem koniec Starego jest początkiem Nowego Przymierza: świadectwo zaś Prekursora od dwóch proroków zostało wzięte”. Takie podkreślenie pozycji Jana jako ostatniego z proroków i początku Ewangelii wynika z dostrzeżenia przez Teofylakta sensu związku pierwszych trzech wersów Ewangelii. Chociaż

⁴¹ Ἄγγελος ἐκλήθη καὶ διὰ τὴν ἀγγελικὴν ζωὴν καὶ αἴλου σχεδόν καὶ διότι ἤγγειλε καὶ ἐκήρυξε τὸν Χριστόν (PG 123, kol. 249D).

⁴² JAN CHRYZOSTOM: *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*, XXXVII, 2. Tłumaczenie tekstów Jana Chryzostoma z: św. JAN CHRYZOSTOM: *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza. Część pierwsza: homilie 1–40*. Przeł. J. KRYSZYŃSKI, rewizja przekładu A. BARON. Kraków 2002.

pierwszy z nich może być uważany za tytuł całej Ewangelii⁴³, a więc mógłby być wyjaśniany odrębnie, biskup Ochrydy traktuje go jako wprowadzenie do cytatów z proroków, koncentrując się na znaczeniu osoby i dzieła Jana Chrzciciela. Zajmując się trzecim werselem, komentator ogranicza się do przedstawienia znaczenia miejsca działalności Jana. Zatem poprzednikowi Jezusa poświęca wyjaśnienia do dwóch pierwszych wersetów.

Teofylakt charakteryzuje Jana jako ostatniego z proroków i początek Ewangelii Syna Boga. Przez to, że jest on jednocześnie ostatnim (τελευταίος) z proroków i początkiem (ἀρχή) Ewangelii Syna Boga, łączy koniec (τέλος) Starego i początek (ἀρχή) Nowego Przymierza. Komentując pierwsze zdanie Ewangelii Marka: „Początek Ewangelii Jezusa Chrystusa, Syna Boga”, Teofylakt odnosi je do Jana, pisząc, że jest on początkiem Ewangelii Syna Boga. Faktycznie, tekst Ewangelii Marka pozwala na interpretację łączącą „początek Ewangelii” z okresem działalności Jana⁴⁴. Jednak biskup Ochrydy idzie krok dalej, wskazując, że to osoba Jana jest początkiem. Ten fragment komentarza pokazuje niezależność *Wyjaśnienia do Ewangelii Marka* od *Wyjaśnienia do Ewangelii Mateusza*, a pośrednio także od komentarza Jana Chryzostoma. Teofylakt zauważa istotną różnicę między tymi dwiema Ewangeliąmi, ujawniającą się od ich pierwszych wersetów. W samym komentarzu Teofylakt przedstawia zauważoną w *Przedmowie do Wyjaśnienia do Ewangelii Marka* różnicę między początkami Ewangelii: tym, co odróżnia Marka od Mateusza, jest uwydatnienie roli Jana Chrzciciela. Ponadto nazwanie Jana początkiem Ewangelii Syna Boga ma jeszcze jeden aspekt. W komentowanym fragmencie każda z czterech wzmianek o Janie połączona jest z osobą Chrystusa. Jan, ostatni z proroków, jest początkiem Ewangelii Syna Boga. Prekursor ogłasza i objawia przychodzącego Chrystusa. Jan przygotował drogę Pana, a bliskość Prekursora wskazuje na Chrystusa. Teofylakt przedstawia w ten sposób już od samego początku swoje rozumienie relacji Jana do Jezusa. Ta cecha komentarza jest jednym z najbardziej charakterystycznych elementów *Wyjaśnienia do Ewangelii Marka*.

4. Zakończenie

Biskup Ochrydy zauważa, że Jan Chrzciciel jest postacią istotną dla narracji Marka, odróżniającą tę Ewangelię od pozostałych. To spostrzeżenie Teofylakta świadczy o oryginalności jego interpretacji. Przynajmniej w tym zakresie nie

⁴³ Por. A. MALINA: *Ewangelia według św. Marka*. Część 1: 1, 1–8, 26. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz. Częstochowa 2013, s. 74–75.

⁴⁴ Por. J. GNILKA: *Marco*. Assisi 1987, s. 40.

można uważać Teofylakta za naśladowującego niewolniczo Jana Chryzostoma. Zapewne także inne treści *Wyjaśnienia do Ewangelii Marka* nie zależą od Złotoustego. Można postawić szereg pytań, które nie otrzymały jeszcze zadowalających odpowiedzi. Jan Chryzostom nie jest świadkiem tekstu Ewangelii Marka. Z tego powodu należy zbadać, czy Teofylakt wiernie go przedstawia, czy raczej znajduje się pod wpływem Mateusza lub innych Ewangelistów. Do bardziej fundamentalnych pytań należą: Czy Teofylakt ułatwia rozumienie tekstu Marka, czy je utrudnia? Czy w interpretacjach poszczególnych perykop zachowuje spójność z komentarzami do innych fragmentów? Odpowiedź na te pytania pozwoli dostrzec jakość i zakres wkładu *Wyjaśnienia* do poznania historii oddziaływania Ewangelii Marka w teologii średniowiecza bizantyjskiego.

Z tych powodów postać i pisma biskupa Ochrydy zasługują na szczegółowe badania, wiele zagadnień czeka na opracowanie. Jego dzieła mają więcej do powiedzenia, niż na to wskazuje pejoratywne określenie biskupa Ochrydy jako papugi biskupa Konstantynopola.

Monika Czarnuch

A Parrot of John Chrysostom? Theophylact of Ochrid as the Interpreter of Mark's Gospel

Summary

Mark as the author of his Gospel and Theophylact of Ochrid as its interpreter were assessed in a similar manner. The chronologically first Gospel was neglected by early Christian tradition because the fathers of the Church regarded Mark as an abbreviator and imitator of the great Gospel of Matthew. A much more negative judgment was passed on Theophylact's dependence on John Chrysostom and on the lack of originality of his exegetical works. Since the bishop of Constantinople left no exposition of Mark's Gospel of his own, Theophylact's commentary of the shortest gospel merits to be read as genuine contribution in the Gospel exegesis and needs to be studied in greater detail.

Key words: Biblical commentaries, Gospel of Mark, Theophylact of Ochrid